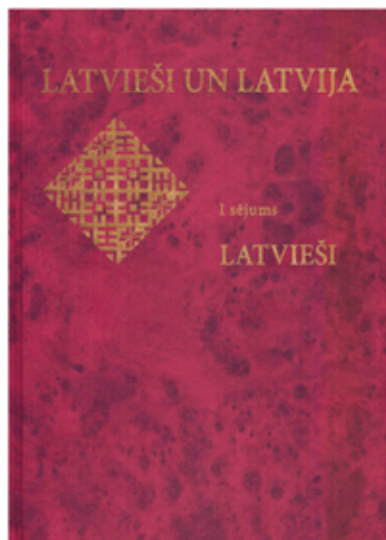

LATVIEŠI UN LATVIJA

Jānis Stradiņš (galv. red.).

Latvieši un Latvija.

Akadēmiskie raksti. I — IV sējums.

Rīga, Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013.

Akadēmisko rakstu krājums “Latvieši un Latvija” jau ir izsaucis virkni reakciju gan Latvijas akadēmiskajās aprindās, gan sabiedrībā. Protams, ka šāda apjoma darbam, manuprāt būtu jāizsauc vēl vairāk refleksiju, tomēr šķiet Latvijas akadēmiskās aprindās ir tendētas vairāk reflektēt pie kafijas tasītes vai alus kausa, nekā uzrakstīt savas pārdomas, vērtējumus un redzējumus. Divus gadus pēc rakstu krājumu nākšanas gaismā, tiem vajadzēja veidot jau šodienas zinātniskās dzīves uzstādījumu un pētījumu bāzi, tomēr, tas nav noticis.¹

Būdams vēsturnieks, protams, esmu ierobežots vērtējot citu nozaru rakstus. Tādēļ recenzija ir viena vēsturnieka skatījums uz sējumiem un to saturu. Analizēt katru rakstu neļauj ne šī teksta apjoms, ne arī autora zināšanas, tādēļ savā recenzijā mēģināšu skatīties uz sagatavoto krājumu kā nosacītu veselumu.

Pirmais, kas saprotams interesē ir kāda ir krājuma mērķi un konceptuālais pamats.

Krājuma priekšvārdā akadēmiķis Jānis Stradiņš mēģina pamatot šī krājuma tapšanas mērķi — t.i. apkopot jaunākos atzinumus par latviešiem kā nāciju (ethnosu) un Latviju kā valsti, lai sniegtu akadēmiskajai pasaulei izsvēru un pārbaudītu informāciju. (1. sēj., 7. lpp.) No tā jāsecina — krājuma nodoms nav bijusi izpēte, jaunu atziņu gūšana vai pārvērtēšana, bet gan esošo apkopošana un popularizēšana akadēmiskajai pasaulei.

Vajadzētu saprast, kas ir tas “jaunākie” atzinumi (daži no rakstiem nu nebūt nevar pretendēt ne uz novatorismu, ne uz jauno zināšanu apkopošanu), ar ko tie atšķiras no “vecajiem” atzinumiem utt. Šādu historio-grāfisku pētījumu vajadzība humanitārajās zinātnēs ir akūti nepieciešama, jo tās palīdzētu nospraust gan zinātnes attīstības līmeni, gan labāk orientēties dažādu nozaru problemātikā, kas tiešām varētu interesēt arī akadēmisko pasauli. Mēģinājums pēc vairāk nekā 80 gadiem turpināt reprezentatīvo izdevumu tapšanu šķiet nepārdomāts, un šobrīd

tāda tapšana varētu izsaukt skeptisku attieksmi, jo krājums nav veidots pamatojoties uz zinātniskiem, bet reprezentatīviem mērķiem.

Izdevumu teorētisko koncepciju arī neatradu. Šķiet, izdevums vairāk cenšas pildīt enciklopēdiska izdevuma lomu, savdabīgu latviešu *ab Urbe condita*. Etnosa, nācijas, valsts padarīšana par grāmatas iztirzājuma objektu, padara šo darbu smagnēju un, iespējams, arī arhaisku. Neteiksim, ka etnosam vai nācijai nav tiesības uz savu vēsturi. Nenoliedzami ir, tikai šai vēsturei un zināšanām jābūt teorētiski apjēgtam. Es pat neapgalvošu, ka visiem rakstiem vajadzētu pieturēties pie vienādiem vai līdzīgiem teorētiskajiem atzinumiem, nē! Tomēr gribētos saprast šī izdevuma teorētisko rāmi.

Pirmā sējuma priekšvārda virsraksts "Meklējot saknes", gan tā pamatotība, t. i. meklēt saknes senvēsturē, valodā, folklorā, arheoloģijā, "lai noskaidrotu, kas mēs esam un no kurienes nākam". (1. sēj., 12. lpp.) rada pereniālu gaisotni, liekot domāt, ka nācijas saknes meklējamas sirmā pagātnē. Iespējams, nespēja noteikt atskaites punktu, no kura raudzīties uz nācijas vēsturi, sniedz šim izdevumam konceptuāli arhaisku piegaršu.

Savā rakstā "Latvieši Livonijas laikmetā" Muntis Auns pamatoti norāda uz diviem latviešu tautas veidošanās aspektiem, kas strikti jānodala. Vispirms, kad varam runāt par latviešu etnosu un, otrais, kad varam runāt par latviešu tautu mūsdienā izpratnē? (1. sēj., 129. lpp.) Šie jautājumi, manuprāt, bija detalizēti jāizanalizē krājuma konceptā, kas sniegtu vienu no atskaites punktiem šim darbam, kura izpētes un analīzes problēmas tad izrietētu no tā, kad parādās šī darba izpētes objekts — latvieši. Ar otru izpētes objektu — Latvija, šķiet, ir vienkāršāk, tomēr krājuma sastādītāji tā nozīmi neatsedz. Rezultāts tādējādi ir eklektisks gan saturiskajā, gan konceptuālajā jomā.

Pirmā sējuma lielākais "grēks", ka no savas problemātikas areāla tas ir izmetis visus "nelatviešus". Sējuma aktors ir latvietis, bet

par vācbaltiešu, ebreju, romu, krievu u.c. Latvijas teritorijā dzīvojošo etnisko grupu vēsturi neatrodam ne vārda. Situācija neglābj arī Leo Dribina raksts krājuma otrajā sējumā, kur analizēta tikai (nacionālo) minoritāšu politika (2. sēj., 300.–322. lpp.).

Otrā sējuma "Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts" pamattēma ir bijusi atsegt "valstiskuma iedīglu attīstībai Latvijas teritorijā un Latvijas valstiskumam". (2. sēj., 10. lpp.). Hronoloģiski tas aptver laika periodu no 9. gs. līdz t. s. "Trešajai atmodai". Izlasot sējuma rakstus, rodas iespaids, ka sniegta vispārēja Latvijas teritorijas politiskā vēsture, bet paša valstiskuma problemātika palikusi otrajā plānā, neatbildot uz daudziem, manuprāt, būtiskiem jautājumiem. Pirmkārt, kādi teorētiskie modeļi vai perspektīvas tiek pielietotas valstiskuma aspektu atrašanā un analizē? Otrkārt, kāda ir aprakstīto valstiskumu sasaiste ar Latvijas Republikas valstiskumu? Treškārt, kāda ir sējumā aprakstīto valstiskumu tradīciju sasaiste gan tiesiskajā, gan sociāli kulturālajā sfērā?

Tāpat neizpratni rada dažu krājumā sastopamo rakstu saistība ar valstiskumu. Piemēram, Andra Caunes raksts par "Rīgas izcelsmi un tās vietu Latvijā" (sic?!). (2. sēj., 99.–121. lpp.) Saprotais būtu, ja raksts tiktu veltīts Rīgai kā politiskās varas centram, skatīta tā attīstība dažādu varu attīstības kopsakarībās, tomēr par to rakstā ziņas neatrādisim. Tāpat varētu minēt Jāņa Lazdiņa lielisko rakstu "Dzimtbūšanas atcelšana, pagastu sabiedrības organizācija un nacionāli valstiskas domāšanas pirmsākumi." (2. sēj., 173.–196. lpp.). Raksta sasaiste ar "valstiskās domāšanas pirmsākumiem" nepārliedz. Šo tēmu autors arī izvēršis tikai sava raksta epilogā. Baltijas modernizācija, gan saimnieciskā, politiskā, sociālā, gan pārmaiņas izglītības un kultūras jomās ir tie faktori kas radīja priekšnoteikumus latviešu nācijas veidošanai. Izcēl tikai vienu no faktoriem, vai piešķirt tam savdabīga "pirmfaktora" statusu ir vienpusīgi.

Ļoti nosacīta sasaiste ar politisko varu Latvijā ir arī Aijas Priedītes-Kleinhofas rakstā "Apgaismības idejas un sabiedrības veidošanās" (2.sēj., 197.–224. lpp.). Rakstā ir atsegti būtisks jautājums par ideju ietekmi uz sabiedrības attīstību, bet, tā kā šī problemātika nav atsegta līdzīgos rakstos, tad raksts rada savdabīgu disonansi. Tas liek uzdot arī jautājumu, kādēļ nav atsegta citu ideju, ideoloģiju ietekme uz procesiem vēsturē?

Ja otrā sējuma galvenais aktors ir politiskā vara, tad, manuprāt, ievērojami robi ir atstāti, neapprakstot ne Baltijas guberņu politisko iekārtu 18.–20. gs., ne arī analizējot okupācijas varu politiskos institūtus — šajā gadījumā, Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas un Ostlandes reihskomisariāta ģenerālkomisariāta Rīgā apskatus. Tas dotu arī iespēju saprast šīs varas paspārnēs notikušos procesus, kas analizēti sējuma rakstos.

Nozīmīga loma krājumā veltīta ir pretestībai okupācijas režīmiem, atsedzot pretestību gan padomju, nacistu okupācijas režīmiem. Medaļas otra puse — kolaborācija savukārt nav izpelnījies uzmanību. Padomju represijas pret Latvijas eliti savā rakstā ir atklājuši Rudīte Viksne (2. sēj., 385.–404. lpp.). Savukārt neizpratni rada tas, ka nacistu represijas savukārt ir sējuma sastādītājiem paslīdējušas garām. Tāpat netiek runāts arī par represijām pret "neelitārajām" grupām, tādējādi radot jautājumu par krājuma redkolēģijas izpratni sabiedrības, valsts un varas sasaistē.

Trešajā sējumā "Atjaunotā Latvijas valsts" pētnieki esot "centušies noskaidrot, kā veidojusies un attīstījusies atjaunotā Latvijas valsts, kas tai ir izdevies un kas nē." (3. sēj., 7. lpp.) Sējums iesākas ar Egila Levīta rakstu "Latviešu nācija, Latvijas tauta, Latvijas valsts" (3. sēj., 11.–32. lpp.). Jāsaka, ka tas ir pirmais raksts, kurā tiek risinātas teorētiskas problēmas par visam krājumam aktuāliem jēdzieniem. Tas, protams, nesniedz teorētisko rāmi visiem sējumiem, tomēr šādi iespējams bija vērts risināt teorētisko pusi.

Diemžēl raksta skartā tematika netiek ne izvēsta un papildināta, ne apstrīdēta citos šī sējuma rakstos.

Manuprāt, no visiem sējumiem, tieši trešais sējums rada jautājumus tematiskās uzbūves ziņā. Vispirms ir neskaidrs, kādēļ izvēlēti tieši tādi temati un ne citi. Vai tie tiešām pilnīgi spējīgi atbildēt uz sējuma ievadā uzdoto jautājumu? Vai migrācijas procesi Latvijā, politisko partiju un nevalstisko organizāciju darbība, politiskā kultūra, cilvēktiesību jautājumi, Nacionālie bruņotie spēki un Latvijas kā NATO dalībvalsts u.c. problemātika arī nebūtu jāizvērs? Jeb tie ir "nesvarīgi", jo sējums apvieno tikai "svarīgākos aspektus" (3. sēj., 10. lpp.)?

Trešajā sējumā mēs atrodam tīri vēsturiskus darbus, kas vairāk iederētos otrajā sējumā — piemēram, Tālava Jundža "Latvijas neatkarības atgūšana" (3. sēj., 33.–68.lpp.), Eduarda Bruno Dekšņa un Kristīnes Beķeres "Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības uzturēšanā" (69.–105.lpp.). Vēstures aspekti kontekstā ar šodienas realitātēm visai detalizēti analizēti vai arī aprakstīti Jāņa Plepa, Ivara Ijaba, Santas Osipovas, Jura Dreifelda un Kristīnes Ducmanes, Aināra Lerha rakstos. Saprotams, ka man rodas jautājums, kādēļ šāda pieeja nav izmantota, piem., Ingas Vilkas rakstā "Administratīvi teritoriālais iedalījums un pašvaldības" (3. sēj., 214.–242. lpp.), vai Inas Druvietes "Latviešu valoda pēc neatkarības atgūšanas: valodas situācija un valodas politika" (3. sēj., 243.–265. lpp.), koncentrējoties tikai uz šodienas reālajām un ignorējot vēsturisko pieredzi?

Dīvaini akadēmisko rakstu sējumā bija ieraudzīt rakstnieka Zigmunda Skujiņa "pārdomas par Latvijas valsts un nācijas pastāvēšanu nākotnē" (3. sēj. 426–450. lpp.). Autors raksta sākumā brīdina, par savu "rakstnieka skatījumu", tomēr raksts, šķiet, ir pārāk izplūdis un spekulatīvs, lai ar to nobeigtu sējumu.

Ceturtais sējuma "Latvijas kultūra, izglītība, zinātne" mērķis ir "parādīt Latvijas kultūras, izglītības un zinātnes tapšanas gaitu vēsturis-

kā griezumā, nonākot līdz šodienas situācijas analīzei.” (4. sēj., 7. lpp.). Sējuma rakstos mēs atrodam gan rakstus par idejām un vērtībām, gan par izglītības un zinātnes attīstību, gan par mākslu. Man bija divaini šajā sējumā ieraudzīt Ritmas Rungules un Ilzes Koroļovas rakstu par “jauniešu iekļaušanos sabiedrībā”, kurā skartā problemātika vairāk saistāma ar trešo sējumu.

Raksti kultūras sējumā ir dažādi. Šeit atradīsim gan analītiskus problēmrakstus, gan deskriptīvus situācijas aprakstus, kas vairāk iederētos kādā enciklopēdijas šķirklī. Tomēr visumā sējums ir aptvēris visas galvenās Latvijas kultūras dzīves izpausmes. Ja Sandras Sebres rakstā (4. sēj., 679.–705. lpp.) analizētas latviešu pozitīvās īpašības, vai krājumā nevajadzēja runāt arī par citām latviešu kultūras vidi raksturojošiem lielumiem. Domāju šeit lieliski iederētos, piemēram, latviešu etnoloģes Ilzes Boldānes pētījumi par latviešu stereotipiem².

Kopumā četrāsējumu darbā “Latvieši un Latvija” atrodam gan jaunākajās atziņās un uz izpēti balstīti pētījumi, gan deskriptīvi savu un citu autoru pētījumu apskati. Liels mīnuss ir tas, ka krājumam nav analītiska pēcvārda, kas sniegtu galvenos secinājumus, uzsvērtu galvenās atziņas, ļautu orientēties šodienas “Letonikas” problēmās, kā arī nospraust izsvērtus ieteikumus tālākai izpētei. Sākumā minēju, izvirzot priekšējā plānā reprezentatīvos, nevis zinātniskos mērķus, tas nepārsteidz. Tomēr vai ir sasniegti reprezentatīvie mērķi? Smagnējie, labi iesietie, augstā poligrāfiskā kvalitātē iespiestie folianti, kuros ir ļoti grūti orientēties, kas ir lasāmi, tikai tos noliekot uz galda, jo to turēšana rokās prasa labu fizisko sagatavotību, nebūt nav plašai auditorijai domāts formāts. Tie ļoti labi izskatīsies kāda profesora vai augsta valsts

ieredņa grāmatu skapī, no kurienes, baidos, tie tiks izvilkti tikai, lai noraustu putekļus. Tas, protams, ir skumji, jo krājumos patiešām ir daudz lielisku rakstu. Bet, pat aptaujājot savus akadēmiskos kolēģus un draugus, man neizdevās atrast cilvēkus, kas būtu šos sējumus izlasījuši.

Ja šobrīd tiek gatavots izdevums angļu valodā, tad būtu jāņem vērā, ka akadēmiskajā vidē reprezentācijas izdevumi nekad netiek augsti vērtēti. Ja mēs patiešām vēlamies, lai arī ārzemju akadēmiskā auditorija ko vairāk uzzina par Latviju, tad izeja ir rakstu publicēšana starptautiskajās datubāzēs pieejamajos izdevumos, monogrāfiju un konceptuālu un metodoloģiski izsvērtu rakstu krājumu tulkošana angļu valodā. Vai tas ir iespējams pie pašreizējā zinātnes finansējuma un līmeņa — tas ir cits jautājums. Savukārt, ja vēlamies lai Valsts prezidentam vai kādai citai amatpersonai, dodoties oficiālās vizītēs, būtu dāvana, ko uzdāvināt savam amatbrālim ārzemēs — tad droši var par koncepcijām nedomāt, bet apsvērt — kā šis izdevums izskatīsies kādas ekselences grāmatu plauktā.

Kaspars Zellis,

dr.hist. LU FSI pētnieks

Avoti

- ¹ Izņēmums ir kolēģa Metjū Kota recenzija Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla 2014. g. pēdējā numurā, sk. 189. — 196. lpp. (pieejams elektroniski saitē: http://www.lvi.lv/lv/LVIZ_2014_files/4.numurs/M_Kots_Recenzija_LVIZ_2014_4.pdf)
- ² Boldāne I. *Etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā: 1850 — 2004*. Promocijas darbs. Rīga: LU. (2011)